

Stan i perspektywy starzenia się ludności w Europie w latach 2004-2025

Słowa kluczowe: starość demograficzna, ludzie starzy, Europa

1. Wprowadzenie

Zjawisko starzenia się ludności należy dziś do ważnych problemów w badaniach demograficznych szczególnie w krajach Europy [Długosz, 1996, 2002, 2003]. Szybkie tempo tego procesu odczuły już wcześniej niektóre kraje naszego kontynentu, teraz proces ten obejmuje także i te, które zazwyczaj uchodziły za państwa o ludności młodej, w tym także Polskę [Kurek, 2003, 2005]. Jest to wynikiem zarówno uwarunkowań demograficznych, jak i szczególnie w naszym regionie Europy, przemian społeczno-gospodarczych, które dokonują się w ostatnich kilkunastu latach. Względy natury ekonomicznej, a nade wszystko w sferze uwarunkowań społecznych wyraźnie oddziałują na sytuację w krajach Europy Środkowo-Wschodniej. Szczególnie w ostatnich dekadach lat nałożył się na siebie cały splot czynników, które spotęgowały proces starzenia się społeczeństw uchodzących do tej pory za relatywnie młode. Do grupy bezpośrednich czynników w układach regionalnych należy przede wszystkim zaliczyć spadek liczby urodzeń, zróżnicowane tempo wydłużanie się przeciętnego trwania życia, kształtowanie się zmian w relacjach struktur wieku związanych z przesuwaniem się „ku starości” roczników powojennych fal wyżów i niżów demograficznych oraz tendencje w migracjach zagranicznych. W tym ostatnim przypadku, przemieszczenia ludności mają podwójny wymiar, gdyż mając na względzie fakt, iż migruje głównie ludność młoda, uszczupla to z jednej strony na obszarach emigracyjnych bezpośrednio udział tej kategorii społeczeństwa, a z drugiej strony wpływa pośrednio na spadek potencjału rozrodczości na tym obszarze. Wśród innych pośrednich czynników wpływających na starzenie się społeczeństw, szczególnie w krajach środkowo-wschodniej Europy, należy zaliczyć: zmieniający się model rodziny, co wynika w dużej mierze ze wzrostu aktywności zawodowej kobiet, a co z kolei podyktowane jest

swobodą w robieniu tzw. kariery, bądź przeświadczeniem o gorszym starcie w życie zawodowe będąc obciążoną dziećmi, stąd odkładanie na później zawiązywanie rodziny staje się zjawiskiem coraz powszechniejszym. Innym, równie ważnym, coraz częstszym czynnikiem jest zachowanie przez kobiety niezależności, przynajmniej w pierwszym okresie samodzielności zawodowej, niezależnej od współmałżonka. Te jak i inne uwarunkowania z różnym nasileniem kształtują współczesność społeczno-demograficzną i nieuchronnie prowadzić mogą do pogłębiającego się procesu starzenia się ludności.

Istotną kwestią w badaniach nad stanem i procesem tego zjawiska jest sam w sobie problem ludzi starych jako populacji niehomogenicznej [Szukalski, 2004] z różnymi uwarunkowaniami zdrowotnymi i socjalno-bytowymi. Wprawdzie te kwestie leżą w sferze medycznej, psychologiczno-socjologicznej i społecznej, niemniej badanie stanu struktury i zmian w udziale osób starszych jest równie ważne. W szczególności dotyczy to tzw. grupy ludności sędziwej, określanej najczęściej w przedziale wieku powyżej 85 lat. Ich problemy i relacje względem ludności młodych mają i jeszcze długo będą miały ważne znaczenie głównie w krajach o stosunkowo słabo rozwiniętej infrastrukturze społecznej i o pewnych, utrwalonych bardziej lub mniej tradycjach powiązań rodzin wielopokoleniowych.

Dlatego celem niniejszego opracowania jest z jednej strony przedstawienie stanu poziomu starości demograficznej w 2004 r. i perspektyw procesu starzenia się ludności w Europie do 2025 r., a z drugiej strony zwrócenie uwagi na niektóre relacje ludności sędziwej względem pozostałych kategorii społeczeństwa.

Analizę oparto na porównywalnym materiale empirycznym odnoszącym się do układów przestrzennych w krajach Europy z wyjątkiem małych państw, tj. Andory, Liechtensteinu, Malty, Monako,

San Marino i Watykanu, dla których brak było jednorodnych danych w materiałach statystyki bieżącej (dane Eurostatu), jak również w materiałach *World Population Ageing* (1950-2050).

2. Metoda badań

Przedmiotem analizy stanu zaawansowania starości demograficznej były mierniki odsetka ludności w wieku powyżej 65 lat i indeksu starości demograficznej (I_{SD}), a w przypadku dynamiki – współczynnik starzenia się demograficznego (W_{SD}) [Długosz, 1998]. Odniesiono się także do stanu i zmian w relacjach między ludnością starą (umownie określaną jako aktywną zawodowo), posługując się wskaźnikiem wsparcia międzypokoleniowego (W_{WM}), oraz w podobnym układzie zaprezentowano relacje między kategorią ludności określaną jako sędziwa, a populacją określaną teoretycznie jako ich dzieci, wykorzystując wskaźnik potencjalnego wsparcia (W_{PW}).

$$I_{SD} = \frac{L_{65+}}{L_{0-14}} \times C; \quad W_{PW} = \frac{L_{15-64}}{L_{65+}} \times C;$$

$$W_{WM} = \frac{L_{85+}}{L_{50-64}} \times C$$

gdzie: L_{0-14} - ludność w wieku 0 - 14 lat
 L_{15-64} - ludność w wieku 15-65 lat
 L_{50-60} - ludność w wieku 50-64 lat
 L_{65+} - ludność w wieku 65 lat i więcej
 L_{85+} - ludności w wieku 85 lat i więcej
 C - wartość stała (100)

oraz: $W_{SD} = [U_{(0-14)t} - U_{(0-14)t+n}] + [U_{(+65)t+n} - U_{(+65)t}]$

gdzie:

$U_{(0-14)t}$ - udział ludności w wieku 0-14 lat na początku badanego okresu

$U_{(0-14)t+n}$ - udział ludności w wieku 0-14 lat na końcu badanego okresu

$U_{(+65)t+n}$ - udział ludności w wieku 65 lat i więcej na końcu badanego okresu

$U_{(+65)t}$ - udział ludności w wieku 65 lat i więcej na początku badanego okresu

W analizie przestrzennej posłużono się kartogramami, których klasy, celem zobiektywizowani zjawiska, skonstruowano jednakowo w oparciu o obliczone kwintyle.

3. Wyniki

Oceniając poziom stanu starości demograficznej w Europie w 2004 r. w oparciu o odsetek ludzi w wieku 65 lat i więcej (ryc. 1) należy stwierdzić, iż średnio dla całego kontynentu kształtował się on na poziomie 15%, niemniej jednak w układzie przestrzennym silnie był zróżnicowany. W grupie kategorii państw o najwyższym udziale ludności najstarszej znalazły się Włochy (19,2%), Szwecja (17,2), Belgia (17,1), Niemcy (18,0), Grecja (17,5) i Bułgaria (17,1), natomiast wśród państw o najniższym odsetku ludności – Albania (8,3%), Mołdawia (10,3), Macedonia (10,7), Słowacja (11,5), Polska (13,0), Irlandia (11,1), Islandia (11,8) i Cypr (11,9).

Analizując ten sam parametr w perspektywie 2025 r. (ryc. 2) należy stwierdzić, że obraz przestrzenny naszego kontynentu będzie bardziej spolaryzowany na część zachodnią i wschodnią, niemniej jednak przy średniej na poziomie 21% nadal najwyższym udziałem starszej ludności charakteryzować się będą Włochy (25,7%), Szwecja (25,4) i Niemcy (24,6) a ponadto Szwajcaria (27,1) i Finlandia (25,2), natomiast najniższym – Albania (10,9), Mołdawia (14,7), Irlandia (15,7), Macedonia (16,7) i Rumunia (17,5).

Odmienne nieco poziom starości demograficznej przedstawia się w układzie przestrzennym przy zastosowaniu miernika indeksu starości (I_{SD}), w którym uwzględniono relacje ludności powyżej 65 lat względem grupy w wieku 0-14 lat. W 2004 r. przy średniej wartości współczynnika dla Europy na poziomie 91, do grona państw o najbardziej zaawansowanej starości demograficznej należały: Włochy (135), Niemcy (122), Bułgaria (120), Grecja (120), Hiszpania (116), Portugalia (107) i Ukraina (106), natomiast do relatywnie najmłodszych Albania (31), Mołdawia (50), Macedonia i Islandia (po 52), Irlandia (53), Cypr (60) i Słowacja (65).

Opierając się na danych prognostycznych, należy zauważyć, że w 2025 r. obraz ten ulegnie istotnym zmianom. Przyjmując, że średni poziom indeksu starości demograficznej dla Europy wzrośnie do poziomu 146, to w grupie państw o najwyższym współczynniku znajdą się oprócz wcześniej wymienionych Włoch (235), Hiszpanii (213), Niemiec (202) i Grecji (201) także Szwajcaria (218), Słowenia (212) i Austria (208), natomiast relatywnie najniższymi wartościami współczynnika charakteryzować się będą – podobnie jak w 2004 r. – Albania (50), Irlandia (78), Mołdawia (92) oraz Cypr i Islandia (po 98).

Kształtującą się sytuację w latach 2004–2025 do pewnego stopnia obrazuje przyjęty wskaźnik starzenia się demograficznego, który w układzie przestrzennym ukazuje tempo starzenia się w tym okresie. Jak łatwo zauważyć (ryc. 5), najszybciej w perspektywie najbliższych 20 lat starzeć się będą, przy średnim wskaźniku dla kontynentu na poziomie 9, społeczeństwa Szwajcarii (15,4), Austrii (13,4), Finlandii (12,5), Słowenii i Szwecji (po 12,4) oraz Holandii i Republiki Czech (po 12,2), natomiast najniższym tempem starzenia się ludności charakteryzować się będą Chorwacja (4,0), Rumunia (5,0), Irlandia i Luksemburg (po 5,3) Ukraina (5,4) oraz Białoruś i Portugalia (po 5,8). W tym miejscu należy zaznaczyć, że o ile jeszcze w latach 1991-2004 w niektórych krajach takich jak Dania, Norwegia, Luksemburg i Szwecja zachodziło zjawisko odmładzania się ludności (Długosz, 2006), to w najbliższej perspektywie proces starzenia się ludności obejmie wszystkie kraje Europy.

Jak na tym tle rysuje się sytuacja w populacji ludzi starych i sędziwych. Jaki czeka ich los w relacjach układów demograficznych, a więc czy będzie szansa wspierania ludnością młodszą. Stan w tym zakresie i trendy za lata 2004-2025 w układach przestrzennych zaprezentowano poniżej. Najpierw jednak należy przyjrzeć się udziałowi ludności najstarszej.

Analizując odsetek ludności sędziwej, należy stwierdzić, że najwyższym poziomem tej grupy ludności w obu przyjętych przekrojach charakteryzowały się głównie kraje Europy Zachodniej, co wydaje się zrozumiałe, gdyż w większości z nich średnia długość trwania życia na naszym kontynencie jest najwyższa. W 2004 r. (ryc. 6) przy średnim odsetku na poziomie 1,2%, najwyższym udziałem tej kategorii ludności charakteryzowały się Szwecja (2,4%), Norwegia, Włochy i Szwajcaria (po 2,0) i Wielka Brytania (1,9), natomiast najniższym – Mołdawia i Macedonia (po 0,4%), Albania (0,5), Rumunia i Słowacja (po 0,7) oraz Rosja, Bułgaria, Polska i Serbia-Czarnogóra (po 0,8). W perspektywie 2025 r. sytuacja ulegnie nieco zmianie (ryc. 7), gdyż przy dwukrotnie większym średnim odsetku dla kontynentu (2,4), najwyższym udziałem ludności sędziwej charakteryzować się będą nadal Włochy (3,9%), Szwajcaria (3,6) i Szwecja (3,5) oraz Niemcy (3,9), Grecja (3,7) i Belgia (3,4), natomiast najniższym nadal Albania (0,6%), Mołdawia (0,9), Macedonia (1,3), Słowacja (1,4), Rumunia (1,5), Bułgaria (1,6), Serbia – Czarnogóra, a także Bośnia i Hercegowina (po

1,7) oraz Irlandia (1,5). W tym przypadku w układach przestrzennych taki stan rzeczy wydaje się na ogół stabilny, jednak oznacza (ryc. 8), że we wszystkich krajach nastąpi wzrost udziału ludności sędziwej, jednak tempo wydłużania się średniej długości życia ulegnie spowolnieniu szczególnie w krajach o „najdłuższej żywotności”. Najwyższym wzrostem odsetka tej populacji przy średniej dla kontynentu 1,0 pkt. proc. w latach 2005–2025 charakteryzować się będą Grecja (2,4) i Niemcy (2,2), natomiast najniższym Albania (0,1), Bośnia i Hercegowina, Irlandia oraz Mołdawia (po 0,4), a także Norwegia (0,6), Dania i Islandia (po 0,7).

Jak zatem w tej sytuacji kształtować się będą relacje ludności starej w odniesieniu do grup wieku wpierających tą populację? Biorąc pod uwagę wskaźnik potencjalnego wsparcia (W_{PW}), w układach przestrzennych naszego kontynentu należy zauważyć, że o ile w 2004 r. (ryc. 9) najkorzystniejszą sytuacją ta rysowała się (przy średniej dla kontynentu na poziomie 4,6 osób w wieku 15-64 lat na 100 osób powyżej 64 roku życia) w Albanii (7,9), Mołdawii (6,7), Macedonii (6,4) Słowacji (6,2) i Irlandii (6,1), natomiast skrajnie źle we Włoszech (3,5), Niemczech (3,7), Szwecji i Belgii (po 3,8) oraz Grecji (3,9), o tyle w perspektywie 2025 r. (ryc. 10) przy średniej dla kontynentu na poziomie 3,2 – najkorzystniejszą będzie się ona kształtować nadal w Albanii (6,2), Mołdawii (4,7), Macedonii i Irlandii (po 4,1), oraz Rumunii (3,9) i Białorusi (3,8), a diametralnie odmiennie w Szwajcarii (2,2), Szwecji i Finlandii (po 2,4) oraz Włoszech (2,5). Ze szczegółowych analiz wynika, że we wszystkich krajach Europy w latach 2004-2025 dojdzie do spadku wskaźnika potencjalnego wsparcia (ryc. 11) z tym, że najsilniej zaznaczy się on w Słowacji (2,5), Macedonii i Republice Czeskiej (po 2,3), Polsce (2,2) i Szwajcarii (2,1), natomiast znacznie poniżej średniej - w Bułgarii i Ukrainie (po 0,8).

Równie wymownie kształtuje się sytuacja w odniesieniu do wskaźnika wsparcia międzypokoleniowego (W_{WM}). W 2004 r. (ryc. 12) relacja osób sędziwych względem teoretycznego pokolenia swoich dzieci (w wieku 50-64 lat) wyraźnie dzieliła kraje Europy na część zachodnią i wschodnią. Przy średnim wskaźniku dla kontynentu na poziomie 7,2 najwyższymi wartościami charakteryzowały się Szwecja (12,2), Norwegia (11,4), Hiszpania (11,1), a najniższymi – Macedonia (2,3), Mołdawia (3,0), Rumunia, Bułgaria i Słowacja (po 4,0). Prognozy na 2025 r. (ryc. 13) przewidują, że przy średnim

wskaźniku dla kontynentu na poziomie 11, najwyższymi wartościami charakteryzować się będą Niemcy i Szwecja (po 16,4), Francja (16,1), Grecja (15,9) i Szwajcaria (15,7), a najniższymi Belgia (2,6), Albania (3,5), Mołdawia (4,8) i Macedonia (6,5).

Ze analizy za lata 2004-2025 wynika (ryc. 14), że zmiany w tym przypadku nie wykażą regionalnych, spójnych tendencji. Oprócz państw, w których wskaźnik ten wyraźnie ulegnie wzrostowi m.in. Grecja (o 8,6), Finlandii (7,8), Niemczech (7,5) i Słowenii (7,3), zaznaczą się także regiony kontynentu, gdzie ilość osób sędziwych zmniejszy się w stosunku do grupy ludności w wieku 50-64 lat. Ten stan w 2025 r. odnotują Belgia (spadek o 6,3), Bośnia i Hercegowina (1,0) oraz Albania (0,8).

Przedstawioną i złożoną przestrzennie sytuację można postrzegać w dwóch płaszczyznach. Oznacza ona, że z jednej strony w krajach Europy Zachodniej teoretycznie dzieci dłużej będą się mogły cieszyć z życia swych rodziców, ale z drugiej strony większy spoczywać będzie na nich obowiązek opieki, podczas gdy w krajach Europy Środkowo-Wschodniej sytuacja kształtować się będzie odwrotnie. Jednak o ile w wielu krajach zachodnich problem osób sędziwych, w tym szczególnie uciążliwych ze względu na swe niedołęstwo i choroby, rozwiązują instytucje do tego przygotowane, o tyle w Europie Wschodniej na ogół prawie cały obowiązek spoczywa na dzieciach tych osób. Stąd względem tej sytuacji trudno jednoznacznie ocenić ten stan. Poza tym należy się spodziewać, iż problem w naszej części kontynentu ludzi sędziwych będzie się pogłębiał, biorąc pod uwagę ciągle wydłużający się wiek życia i stały spadek ludzi młodych.

4. Podsumowanie

Reasumując, należy stwierdzić, że proces starzenia się ludności w Europie idzie w dwóch kierunkach. W krajach Zachodnich został on spowolniony głównie za sprawą niższego tempa w wydłużaniu się długości trwania życia, niewielkiego wzrostu urodzeń, a nade wszystko zasilaniem migracyjnym. Z kolei w krajach Europy Wschodniej obserwuje się szybsze tempo starzenia się ludności, wynikającego nie tylko z relatywnego wzrostu liczby ludności starszej wskutek ciągłego wydłużania długości życia, ale także z utrzymującej się spadkowej tendencji płodności, a także dynamizującej się emigracji zagranicznej. Taki

stan rzeczy niesie za sobą określone reperkusje nie tylko względem całej populacji ludzi starych, ale przede wszystkim tej grupy, która najbardziej będzie oczekiwać wsparcia przez młodszych. A zatem, uszczuplana systematycznie kategoria społeczeństwa młodego, na tyle będzie mogła sprostać nowym wyzwaniom, na ile system świadczeń społecznych będzie nadążał za różnego rodzaju rozwiązaniami systemowymi, a te za ewentualnym postępem ekonomicznym. O ile problem ten w wielu kwestiach rozwiązały kraje Zachodnie, o tyle w Europie Środkowo-Wschodniej państwa ekonomicznie słabsze długo będzie borykać się z trudnościami w zabezpieczeniu bytu ludzi sędziwych. Przedstawione kwestie bardzo sugestywnie i dogłębnie naświetlił Szukalski [2004], wskazując m.in. na zagrożenia dla zrównoważonego rozwoju państw Unii Europejskiej. Tylko niezbędne zmiany instytucjonalne i odpowiedzialne działania poszczególnych państw w tej materii mogą wesprzeć słabsze kraje stojące przed trudnymi problemami społecznymi.

Literatura:

- Długosz Z., 1996, *Zróznicowanie struktury wieku ludności na świecie a metody jej klasyfikacji*, „Przegląd Geograficzny”, T. LXVIII, z. 1-2
- Długosz Z., 1998, *Próba określenia zmian starości demograficznej Polski w ujęciu przestrzennym*, „Wiadomości Statystyczne”, z. 3
- Długosz Z., 2002, *Próba określenia stanu i tendencji procesu starzenia się ludności w Europie w świetle wybranych mierników*, „Biuletyn Geograficzny”, nr 1, Wyd. Nauk. Uniw. M. Kopernika, Toruń
- Długosz Z., 2003, *The level and dynamics of population ageing process on the example of demographic situation in Europe*, „Bulletin of Geography” (Socio-Economic Series), No 2, Nicolaus Copernicus University, Toruń
- Długosz Z., 2006, *Starzenie się społeczeństw a ludność sędziwa w krajach Europy w latach 1991-2004*, „Prace Geograficzne AP” (w druku)
- Kurek S., 2003, *The spatial distribution of population ageing in Poland in the years 1988-2001*, „Bulletin of Geography (Socio-Economic Series)”, No 2, Nicolaus Copernicus University, Toruń
- Kurek S., 2005, *Regional differentiation of population ageing in Poland*, [in:] „Geography in Europe of Regions”, Institute of Geonics, Academy of Sciences of the Czech Republic, Brno
- Szukalski P., 2004, *Osoby sędziwe w Polsce i w krajach Unii Europejskiej – Przeszłość, przyszłość i teraźniejszość*, „Prace Instytutu Ekonometrii i Statystyki UŁ”, seria A, nr 142